

تحولات تجارت فرش دستباف ایران در دوره قاجاریه (با تکیه بر بازار بین‌المللی فرش دستباف)

منصوره اتحادیه¹

رسول پروان²

چکیده:

در دوران قاجاریه پس از اینکه آرامش نسبی در زمان پادشاهی فتحعلیشاه و ناصرالدین شاه قاجار برقرار شد، بستری برای تولید فرش‌های نفیس ایرانی مهیا گردید. در این عصر سیاحان اروپایی توجه تاجران و مردم اروپا و آمریکا را به فرش دستباف ایران جلب نمودند. در اواسط قرن 19م/13ق تحولی در تولید فرش دستباف در جهت تأمین نیاز بازار جهانی رخ داد و شرکت‌های خارجی به سرمایه‌گذاری در تولید و تجارت فرش دستباف ایران علاقه‌مند شدند. در پی این تحولات بود که برخی از کشورهایی که در صنعت فرش دستباف دارای مزیت بودند به فکر توسعه این صنعت افتاده و به عرصه رقابت در تجارت بین‌المللی آن وارد شدند. این رقابت در بازار جهانی بعد از جنگ بین‌الملل اول شدت یافت و همواره تولیدکنندگان بزرگ فرش در تصاحب بازارهای جهانی بخصوص بازار اروپا و آمریکا در رقابت با یکدیگر قرار داشتند. کشورهای چین، هندوستان و ترکیه از مهمترین رقبای ایران بودند که در سال‌های پایانی دوره قاجاریه توانستند سهم خود از بازار بین‌المللی فرش را افزایش دهند.

نظر به آغاز تجارت فرش دستباف و رقابت بین‌المللی آن در اواسط دوره قاجاریه و تحولات مهمی که در بازار فرش دنیا در این دوران رخ داد و از آنجا که تاکنون بازار بین‌المللی فرش در دوران مذکور به صورت تخصصی و با پرداختن به جزئیات مورد بررسی قرار نگرفته است، در این مقاله سعی شد با مراجعه به اسناد دست اول بجای مانده از دوره قاجاریه با استفاده از مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، مرکز اسناد کتابخانه ملی و منابع تاریخ اقتصادی این دوران، تجارت

¹ - عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

² - کارشناس ارشد ایران‌شناسی (دانشگاه شهید بهشتی) و عضو گروه تاریخ و میراث فرهنگی پژوهشکده فرهنگ اسلام و ایران

تاریخ دریافت: 89/10/19 تاریخ تایید: 90/3/9

فرش ایران در دوره قاجاریه معرفی و وضعیت تجارت این کالا در بازار بین‌المللی آن مورد بررسی قرار گیرد.

کلید واژه:

قاجاریه، فرش دستباف، تجارت، کشورهای تولیدکننده فرش، بازار بین‌المللی.

مقدمه

فرش بافی از روزگار پیشین در ایران رونق قابل ملاحظه‌ای داشت و در چند قرن اخیر بخصوص از قرن شانزدهم میلادی به این طرف دارای شهرت و آوازه جهانی شد. با این وصف از نیمه قرن 19م/13ق بود که تولید و صادرات آن به عنوان یکی از صنایع قابل اعتنا در زمینه ارزآوری مطرح شد و مورد توجه تجار و دولتمردان قرار گرفت.¹ هر چند عوارض ناشی از جنگ‌های داخلی دهه‌های پایانی قرن هیجدهم همزمان با تأسیس سلسله قاجار و جنگ‌های بین ایران و روس در اوایل قرن نوزدهم تأثیرات نامطلوبی بر تجارت ایران از جمله فرشبافی گذاشت، اما با این حال پس از فروکش کردن این بحران‌ها در اواسط قرن 19م/13ق فرشبافی در ایران به فعالیت مطلوب خود بازگشت. به عنوان نمونه در کرمان تعداد دارهای بافندگی فرش در سال 1850م/1266ق حدود 220 عدد بوده است که این تعداد تا سال 1904م/1322ق به 1,000 عدد رسید.²

به هر حال شرایط ویژه‌ای که برای تجارت بین‌المللی فرش ایران در اواسط دوره قاجاریه بوجود آمد نه تنها به رونق تولید به صورت سنتی انجامید، بلکه موجب گشت که سرمایه خارجی - عمدتاً روسی و انگلیسی - هم در این رشته به کار بیافتد³، به طوری که در اواخر دوره قاجاریه کارگاه‌های بزرگ فرشبافی در اراک و تبریز و کارگاه‌های کوچک فرشبافی در کرمان، اصفهان و احتمالاً در دیگر شهرها به وجود آمد.⁴

رونق صنعت فرشبافی در اواسط دوره قاجاریه تحت تأثیر عوامل متعددی اتفاق افتاد. برای بررسی این موضوع به اوایل قرن 19م/13ق برمی‌گردیم. در قرن 19م/13ق با توجه به اینکه نفت در اقتصاد ایران جایگاهی نداشت راه دیگری غیر از صادرات کالاهای تولیدی داخل برای تأمین مالی کالاهایی که از اروپا به ایران وارد می‌شد وجود نداشت. در اوایل این قرن به دلیل اینکه صادرات طلا و نقره با

¹ - سیف، احمد، «اقتصاد ایران در قرن نوزدهم»، 1373، ص 139.

² - همان، ص 178.

³ - همان، ص 139.

⁴ - همان، ص 145.

نداشتن منابع تولید آن در داخل کشور نتوانست ادامه پیدا کند، صادرات ابریشم خام از گیلان برای مدتی تا دهه 1860/م/1280 ق درآمد ارزی ایران شد.¹ (جدول 1-1) در اواسط سال 1860/م/1277 ق بیماری کرم ابریشم در کشور شیوع یافت و از این سال به بعد با افت صادرات ابریشم در مدت زمان کوتاهی اقتصاد ایران ناچار شد به جستجوی منبع دیگری برای تأمین مالی کالاهای وارداتی از اروپا برآید. در این سال‌ها تا سال 1901/م/1319 ق صادرات این کالا به یک چهارم کاهش یافت. به طوریکه صادرات ابریشم خام از حدود 986 هزار کیلو در سال 1864/م/1281 ق به 562 هزار کیلو در سال 1865/م/1282 ق و بالاخره به 239 هزار کیلو در سال بعد از آن رسید.²

جدول 1-1. صادرات ابریشم خام از ایران به اروپا از 1840/م/1256 ق تا 1860/م/1276 ق

مقدار به عدل	متوسط سالیانه
1163	1840-42
2317	1843-45
1173	1846-48
2393	1849-51
2507	1852-54
3747	1855-57
4975	1858-60

* مأخذ: سیف، احمد، 1373، ص 163 و 164.

همزمان با رکود تولید ابریشم در ایران، جنگ داخلی در آمریکا شروع شد و تولیدات پنبه آن برای صادرات به بازار اروپا کاهش یافت. این امر موجبات رونق پنبه‌کاری در ایران را فراهم کرد و کشت پنبه در سال‌های پایانی قرن 19 م/ اوایل قرن 14 ق در گرگان و خراسان افزایش یافت. اما این وضعیت تولید پنبه تداوم نیافت و پایان جنگ داخلی آمریکا، فقدان راه و وسایل ارتباطی ایران، بازار بین‌المللی پنبه ایران را که عمدتاً به روسیه صادر می‌شد از رونق انداخت و این کالا نتوانست نقش خود

¹- همان، ص 163.

²- همان.

را به عنوان یک منبع برای تأمین مالی واردات کالاها از اروپا به ایران ادامه دهد.¹ علاوه بر پنبه تریاک نیز برای پر کردن خلأ صادرات ایران از سوی کشورهای اروپایی امتحان شد. استعمار انگلیس با تسلط بر بازار چین تصمیم گرفت که تریاک ایران را از طریق هندوستان به بازارهای چین بفرستد و بازای آن کالاهای خود را در بازار ایران به فروش برساند. به این ترتیب صادرات تریاک از سال 1860م/1276ق با متوسط سالانه 47 تن در سال شروع شد و بیست سال بعد یعنی در سال 1880م/1297ق نزدیک به ده برابر رشد کرد و به اوج خود یعنی 400 تن در سال رسید.² اما به دلایلی که فراتر از بحث ما است، تولید تریاک نیز در سال‌های پایانی قرن نوزدهم و سال‌های آغازین قرن بیستم کاهش چشمگیری نمود.

اقتصاد ایران و تجار و شرکت‌های خارجی برای جایگزینی کالای تولیدی داخلی برای صادرات، کالاهایی از جمله طلا و نقره، ابریشم خام، پنبه و تریاک را برای تبادل تجاری با کشورهای سرمایه‌داری اروپا و روسیه به کار گرفتند. اما آن‌طور که باید کالاهای مذکور نتوانستند تداوم مناسبات تجاری با این کشورها را برای جبران کسری موازنه صادرات و واردات تامین کنند. در این مقطع تاریخی بود که نگاه اقتصاد ایران که در آن زمان نفت نقشی در آن نداشت به طور کلی به سوی تولید و صادرات فرش جلب شد و به رونق تولید و صادرات فرش دستباف کمک کرد و ارزانی نیروی انسانی در ایران و وجود تقاضا از سوی مرفهین اروپایی برای این صنعت دستی، شرایط مناسبی را برای رونق تجارت فرش ایران پیش آورد.

ارزانی نیروی انسانی تولید فرش یکی از مهمترین مزیت‌های فرش دستباف در دوره قاجاریه بود. زنان و کودکان³ از کارگران اصلی فرش‌بافی محسوب می‌شدند که به دلیل اینکه در روستاها زندگی می‌کردند و نیروی اصلی کار در جامعه مردان به حساب می‌آمدند، توقع کمتری در پرداخت دستمزدها داشتند. به طوریکه دستمزد یک پسر بچه فرش‌باف در تبریز به صورت ماهانه 12 قران و 12 قران دیگر هم برای پول ناهار در نظر گرفته می‌شد.⁴ یعنی کل دستمزد ماهانه یک بافنده با هزینه ناهار او برابری می‌کرد. تنوع طرح و نقش فرش دستباف ایران نیز در موفقیت ایران در بازار بین‌المللی فرش بسیار با اهمیت بود. درجه اهمیت این موضوع در جایی بر ما محرز می‌شود که رقبای ایران برای تسخیر بازار

¹ - سیف، احمد، «اقتصاد ایران در قرن نوزدهم»، 1373، ص 164.

² - همان.

³ - سیف، احمد، «اقتصاد ایران در قرن نوزدهم»، 1373، ص 191.

⁴ - عیسوی، چارلز، «تاریخ اقتصادی ایران عصر قاجار: 1332-1215 ق»، 1369، ص 469 و 470.

بین‌المللی از طرح و نقشه فرش دستباف ایران تقلید می‌کردند. بر اساس اسناد باقیمانده از دوره قاجاریه در بسیاری موارد دیده شد که در دوره قاجاریه کشورهایمانند چین¹ و عثمانی² از شهرت فرش ایران سوء استفاده کرده و فرش‌های خود را با طرح و نقشه ایرانی به صورت تقلبی به مشتریان می‌فروختند. در کنار زیبایی طرح و نقشه فرش ایران، دوام فرش‌های مناطق مختلف فرشبافی در ایران نیز از شهرت بسزایی برخوردار بود³ و امتیاز مثبتی بود که فرش ایران را در بازار جهانی ممتاز می‌کرد و مشتریان فرش دستباف در انتخاب خود به این نکته توجه داشتند. در مجموع مزیت یکه‌تازی صنعت فرشبافی در دوران قاجاریه و توجه سرمایه‌گذاران خارجی به تولید و تجارت فرش، این صنعت را به یکی از مهمترین صنایع ایران تبدیل کرد که در اواسط این دوره به بلوغ رسید و بخش مهمی از بازار بین‌المللی این کالا به فرش ایرانی تعلق گرفت.

سرمایه‌گذاران خارجی در دوره قاجاریه از سران تولید و تجارت فرش ایران بودند و در واقع مدیریت تجارت فرش ایران را در دست داشتند. وقتی شرکت‌ها و تجار خارجی به سرمایه‌گذاری در تولید و تجارت فرش ایران پرداختند، همانند کشورهای صنعتی اروپا دست به تأسیس کارگاه‌هایی بزرگ زدند که مهمترین این کارگاه‌ها در سلطان‌آباد (اراک) و تبریز برپا شد. احمد سیف در کتاب خود مالکیت این کارگاه‌ها را به طور کامل از آن غیر ایرانی‌ها می‌داند. این وضعیت تا اوایل دوره رضاشاه پهلوی ادامه یافت. در سال 1911م/1329ق مسیو کله از مطلعین تجارت فرش در اسلامبول از وضعیت این تجارت به مدیر کل گمرکات ایران می‌نویسد:

«در خصوص تجارت کلی قالی... هر گاه به استنباطات معاملات تجارتنی ظاهری رجوع کنیم و اهمیت مستقره بواسطه شهرت را در نظر آوریم میتوانیم بگوئیم اتباع خارجه بیش از پیش، جزء عمده منافع تجارت قالی ایرانی را میبرند. ایرانیها شکایت مینمایند و بدست و پا افتاده در صدد هستند که نگذارند یک مرتبه به قیمت قالی تنزل کنند. وقتیکه شخص تصور کند که این صنعت اصلاً ایرانی است و منبعش از دهات مختلفه است که غالباً رسیدن به آن دهات خیلی مشکل و راه عبور و مرور خیلی ناقص بلکه هیچ است و روابط با خارجه در داخله ایران چنانکه باید مستقر نشده از این وضع حق دارد تعجب کند. شکی نیست که این کیفیات میبایستی اسباب پیشرفت منافع اتباع داخله در تجارت قالی بشود

¹ - مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشو 202:3 الف الف 1، ص 4، (1)

² - مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ایران، سند شماره 3-37-11-1329ق، (2)

³ - عیسوی، چارلز، «تاریخ اقتصادی ایران عصر قاجار: 1215-1332 ق»، ص 1369، 468.

بواسطه اینکه در دست اول و دویم تجارت قالی منحصر بخود ایرانی‌هاست. ولی بدبختانه در مقابل این مسأله بعضی نکات دیگر هم هست که اسباب نکث تجارت ایران در خارجه میشود.¹

شرکت‌های خارجی علاوه بر سرمایه‌گذاری برای تولید، مدیریت تولید را نیز در کنترل خود درآوردند. «شرکت زیگلر» با جلوگیری از اعمال سلیقه بافنده در کارها که در عقد قرارداد با بافنده روی آن تأکید داشت جنبه‌های تکنیکی تولید فرش را کنترل می‌کرد. این شرکت انگلیسی اولین شرکتی بود که در بین سال‌های 1877م/1294ق تا 1882م/1299ق دست به تأسیس کارگاه بزرگ فرش‌بافی در سلطان‌آباد (اراک) زد² و بنای عظیمی را در بیرون شهر برای سکونت بافندگان، انبارها، رنگرزانخانه و ... ساخت که اهالی شهر به آن قلعه می‌گفتند. از دیگر سرمایه‌گذاران خارجی تولید فرش در ایران در اواخر قرن 19م مدفوف روسی بود. وی کارگاهی در تبریز دایر کرد که 1,500 بافنده در آن مشغول فالیبافی بودند. این کارگاه مجهز به رنگرزانخانه‌های مجزا بود و در چرخه تولید و تکنیک‌های کار فرش‌بافی نیز اعمال نظر می‌کرد.³

دوره قاجاریه دوره معرفی فرش ایران به جهانیان و رونق تجارت بین‌المللی آن بود. بسیاری از مردم دنیا که از طریق سیاحان، تاجران یا سیاستمداران با فرش ایران آشنا می‌شدند به جرگه مشتریان فرش ایران می‌پیوستند تا جایی که در سال 1906م/1324ق هفده کشور دنیا از خریداران فرش ایران بودند. این رونق تجارت در صنعت فرش دستباف، کشورهای بسیاری از جمله چین، هند، ترکیه، ممالک شمالی آفریقا و حتی در بعضی از ممالک اروپا مانند بلغارستان و یونان و فرانسه و غیره را که شرایط فعالیت در تولید فرش را داشتند ترغیب کرد که این صنعت را شروع یا در صورت داشتن سابقه توسعه دهند. در اینجا به بررسی جایگاه ایران در عرضه تجارت بین‌المللی فرش در برابر سایر کشورهای تولیدکننده فرش دستباف در دنیا می‌پردازیم.

1. موقعیت ایران در بین صادرکنندگان فرش در دنیا

¹ - مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ایران، سند شماره 2.1-37-11-1329ق. (3)

² - آنت اتیک، «فرش‌های دوران قاجاریه»، تاریخ و هنر فرش‌بافی در ایران، بار شاطر، 1384، ص 97. البته ابراهیم رزاقی در کتاب اقتصاد ایران در صفحه 369 تاریخ تأسیس نمایندگی شرکت زیگلر در سلطان‌آباد را 1846م/1262ق ثبت کرده است که با توجه به شواهد این تاریخ صحیح نمی‌باشد و دهه 1870م/1290ق صحیح به نظر می‌آید.

³ - سیف، احمد، «اقتصاد ایران در قرن نوزدهم»، 1373، ص 153.

در اواخر دوره قاجاریه بخصوص بعد از جنگ جهانی اول¹ رقابت جهانی در تجارت فرش دستباف شدت یافت و همواره تولیدکنندگان بزرگ فرش دستباف در تصاحب بازارهای جهانی فرش بخصوص بازار آمریکا و اروپا در رقابت با یکدیگر قرار داشتند. کشورهای چین، هندوستان و ترکیه از مهمترین رقبای ایران بودند که در سالهای پایانی دوره قاجاریه توانستند سهم خود از بازار بین‌المللی فرش را افزایش دهند.²

جدول 2-1. واردات قالی ایران به آمریکا از 1907م/1286ش تا 1925م/1304ش

سهم ایران (درصد)	جمع کل واردات قالی به آمریکا	ایران (بیارد مربع)	سال		
			قمری	شمسی	میلادی
7/15	766,351	54,830	1325	1286	1907
16/13	462,900	74,666	1326	1287	1908
7/18	763,475	54,600	1327	1288	1909
17/37	951,924	165,426	1328	1289	1910
38/70	727,678	281,601	1329	1290	1911
41/36	611,236	252,817	1330	1291	1912
51/30	846,875	434,466	1331	1292	1913
54/53	734,283	400,433	1332	1293	1914
45/39	306,927	139,433	1333	1294	1915
54/78	309,060	169,327	1334	1295	1916
55	475,445	261,516	1335	1296	1917
22/78	332,723	75,808	1336	1297	1918
24/35	535,723	1,304,644	1337	1298	1919
49/55	778,407	382,616	1338	1299	1920
37/46	917,966	343,901	1339	1300	1921
39/48	1,270,865	541,213	1340	1301	1922

¹ - مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202:3 الف الف 1، ص 9. (4)

² - مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202:3 الف الف 1، ص 4. (1)

39/75	1,627,106	642,222	1341	1302	1923
32/89	1,793,382	589,753	1343	1303	1924
41/68	1,563,892	651,776	1344	1304	1925

* مأخذ: مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202:3 الف الف 1، ص 4. (1)

فرش ایران در دوره قاجاریه در بازار آمریکا دارای جایگاه ویژه‌ای بود و تولیدکنندگان عمده ایران بخشی از این بازار را در اختیار داشتند. در اینجا بر اساس گزارش «وزارت فلاح و تجارت و فواید عامه»¹ برای بررسی موقعیت ایران در بین صادرکنندگان فرش در دنیا، به مقایسه میزان صادرات فرش ایران در بازار آمریکا با سه کشور چین، هند و ترکیه طی سال‌های 1907م/1325ق تا 1925م/1344ق می‌پردازیم.

همانطور که در جدول (2-1) آمده است، کل واردات فرش به آمریکا در سال 1907م/1325ق برابر با 766,351 یارد مربع بود که در سال 1925م/1344ق یعنی 19 سال بعد از آن به بیش از دو برابر یعنی 1,563,892 یارد مربع فرش افزایش یافت. همزمان با این افزایش تقاضا برای فرش دستباف، صنعت فرش‌بافی در برخی کشورها رواج و رونق فوق‌العاده‌ای گرفت. در تحلیلی که «وزارت فلاح و تجارت و فواید عامه» در دهه 1920م/1340ق در مورد وضعیت تجارت و صنعت فرش در بازارهای جهانی به مقام منبع هیئت وزراء نوشته، آمده است:

«در این اواخر صنعت قالی‌بافی بعزت زیادی مشتری [،] در ممالک مختلفه از قبیل چین و هند و ترکیه و ممالک شمالی افریقا حتی در بعضی از ممالک اروپا مانند بلغارستان و یونان و فرانسه و غیره رواجی بسزا یافته و فرش‌های سایر ممالک مخصوصاً چین در بازارهای مهم جهان شروع به رقابت شدیدی با قالیهای ایران نموده‌اند»²

در این دوران صادرات فرش در دنیا در کشورهایی مانند چین آنقدر رشد داشت که ترقی صادرات فرش ایران با توجه به سابقه دیرینه فرش‌بافی در این کشور قابل قبول نیست. با توجه به جدول (2-2) فرش‌هایی که از چین به آمریکا صادر می‌شد، در طی نوزده سال مورد بررسی 511/5

¹ - مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202:3 الف الف 1، ص 5. (5)

² - همان.

برابر رشد داشت. در صورتی که حجم صادرات فرش ایران به آمریکا در این مدت کمتر از 12 برابر افزایش را نشان می‌دهد. فرش ایران در سال 1335/م/1917 قی 55 درصد بازار آمریکا را در اختیار داشت و این میزان در سال 1344/م/1925 قی به 41/6 درصد کاهش یافت. (جدول 2-1) در اینجا برخی از دلایل کاهش سهم ایران در بازار فرش آمریکا بعد از سال 1335/م/1917 قی با استناد به تحلیلی که وزارت تجارت در دهه 1340/م/1920 قی به هیئت وزراء نوشته است می‌آوریم. از دلایل اصلی این موضوع رشد صنعت فرشبافی در بسیاری از کشورهای جهان از جمله چین، ترکیه، هند، ممالک شمالی آفریقا و برخی از ممالک اروپا مانند بلغارستان، یونان و فرانسه بود که بخشی از نیاز بازارهای جهانی را تأمین کردند و به این ترتیب سهم ایران از سال 1335/م/1917 قی به بعد کاهش یافت.¹ علاوه بر این رقبای ایران در بازار بین‌المللی فرش با فروش فرش‌های بدل و مشابه فرش‌های ایرانی در بازار آمریکا² و در بازار اروپا مانند هلند³ بخشی از سهم ایران را به خود اختصاص دادند. از بارزترین این رقبای می‌توان به کشور چین اشاره کرد که از طرح و رنگ قالی‌های ایرانی در تولید فرش‌های خود استفاده و این فرش‌ها را در بازار به جای فرش‌های ایرانی عرضه کرد.⁴

جدول 2-2. واردات قالی چین به آمریکا از 1907/م/1286 ش تا 1925/م/1304 ش

سهم چین (درصد)	جمع کل واردات قالی به آمریکا	چین (یارد مربع)	سال		
			قمری	شمسی	میلادی
0/17	766,351	1329	1325	1286	1907
0/38	462,900	1789	1326	1287	1908
0/57	763,475	4,417	1327	1288	1909
0/24	951,924	2,356	1328	1289	1910
0/52	727,678	3,805	1329	1290	1911
0/45	611,236	2,804	1330	1291	1912
0/64	846,875	5,469	1331	1292	1913

¹- همان.

²- همان.

³- مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ایران، سند شماره 65-6-9-1322 قی. (6)

⁴- مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202 الف الف 1، ص 5. (5)

2/06	734,283	15,138	1332	1293	1914
6/82	306,927	20,950	1333	1294	1915
18/92	309,060	58,482	1334	1295	1916
27/46	475,445	130,581	1335	1296	1917
40/16	332,723	133,648	1336	1297	1918
16/78	535,723	89,942	1337	1298	1919
32/29	778,407	251,379	1338	1299	1920
27/24	917,966	250,133	1339	1300	1921
36/88	1,270,865	468,732	1340	1301	1922
33/01	1,627,106	537,261	1341	1302	1923
39/64	1,793,382	710,953	1343	1303	1924
43/56	1,563,892	681,308	1344	1304	1925

* مأخذ: مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202. ن3لف الف 1، ص 4. (1)

از دیگر دلایلی که وزارت فلاحت برای افت فروش فرش‌های ایرانی در بازار آمریکا آورده است، عدم کیفیت مواد اولیه تولید فرش در ایران است. این وزارت در دهه 1920م/1340ق در این زمینه به هیأت وزراء می‌نویسد:

«بطور کلی در طول این مدت 19 سال یعنی از 1286[ش] الی 1304[ش] واردات قالی ایران بامریکا 17 مرتبه و واردات قالی چین بامریکا 511/5 مرتبه ترقی کرده است.[.] در صورتیکه اکثر قالی‌های اخیرالذکر بنام قالی ایران و یا بر اثر میل مردم بداشتن قالیهای ایرانی و یا اقلأ طرح ایران در آمریکا بفروش میرسد و این نیست مگر در نتیجه عدم مراقبت در تکمیل و اصلاح فرشهای ایرانی که به علت نادانی و عدم وجود وسائل و مصالح لازمه و مخصوصاً برای جلب نفع آنی بیشتری[.] غالب صنعتگران قالی از حیث جنس و نقش و رنگ و بافت صرفه‌جوئی نموده و بواسطه استعمال مواد مضره از قبیل پشمهای آهکی و بدجنس و رنگهای

جوهری و نخهای بی‌دوام و نقشه‌های نامرغوب طوری نموده‌اند که دیر یا زود سکنه بزرگی باین یگانه متاع مهم ایران وارد خواهد شد.»¹

کنسول ایران در آمریکا خیلی قبل‌تر یعنی در سال 1904م/1320ق ضمن اظهار نگرانی از بوجود آمدن نقصان در مهم‌ترین کالای صادراتی ایران به آمریکا برای تقویت صادرات فرش‌های با کیفیت پیشنهاد کرد که مهر مخصوصی از سوی گمرک ایران بر فرش‌های با کیفیت بزنند و برای از گردونه خارج کردن فرش‌های با رنگ مصنوعی و پشم‌های پوسیده از مهر کردن این فرش‌ها امتناع ورزند. دومین مسأله‌ای که از سوی این کنسول مطرح شد عدم مطابقت رنگ و اندازه فرش‌های ایرانی با سلیقه آمریکائیان بود که در سال‌های بعد به عاملی برای افت صادرات فرش ایران به آمریکا تبدیل شد.

از مقایسه متوسط سهم چهار کشور ایران، ترکیه، چین و هند در بازار آمریکا از سال 1907م/1325ق تا 1925م/1344ق می‌توان به این نتیجه رسید که ایران مهم‌ترین صادرکننده فرش در دنیا هم‌زمان با دوره قاجاریه بود. (جدول 2-3) زیرا هر چند که ترکیه بیشترین سهم را در بازار آمریکا در اواخر دوره قاجاریه داشت، اما قرار گرفتن ایران بعد از ترکیه به این دلیل است که بخش قابل توجهی از فرش ایران به صورت غیر مستقیم از طریق راه ترانزیتی ترکیه صادر می‌شد که در آمار صادراتی ترکیه به ثبت می‌رسید. به عنوان نمونه در سال 1907م/1325ق بیش از 67 درصد از تولیدات فرش ایران به ترکیه صادر شده است.² حتی در سندی از دوره قاجاریه از سوی یکی از مطلعین بازار اسلامبول در سال 1911م/1329ق آمده است که؛

«به موجب استاتیسیتیک بندر باطوم، قالیهائی که از ایران به روسیه می‌رود غالباً به طور ترانزیت از روسیه عبور نموده و به اسلامبول می‌بینیم دولت عثمانی قریب نه عشر قالیهای ایرانی را حمل مینمایند.»³

¹ - مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202، الف الف 1، ص 5 و 6. (5 و 9)

² - جمال زاده، سید محمد علی، «گنج شایگان»، 1362، ص 20.

³ - مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ایران، سند شماره 5-37-11-1329ق. (7)

پس بنابراین باید به صادرات فرش ایران به عثمانی و به حضور تاجران ایرانی در اسلامبول که مشغول واردات فرش از ایران به ترکیه بودند توجه داشت¹ که در واقع بخش قابل توجهی از صادرات فرش ترکیه مربوط به صادرات فرش ایران به این کشور بود.

به لحاظ متوسط سهم کشورهای صادرکننده فرش به بازار آمریکا در سالهای مورد بررسی، چین و هند در رتبه‌های بعدی قرار داشتند. جالب است که علارغم اینکه صادرات چین در 19 سال مورد بررسی 511/5 برابر ترقی داشت، اما این کشور به طور متوسط در طی این سالها 17/25 درصد از بازار فرش آمریکا را در اختیار داشت که کمتر از نصف متوسط سهم ایران در این بازار بود. هند که در رتبه چهارم قرار داشت به طور متوسط کمتر از یک سوم صادرات ایران در این بازار نقش داشت.

جدول 2-3. متوسط سهم کشورهای تولیدکننده فرش از بازار آمریکا از 1907م/1325ق تا 1925م/1344ق

ردیف	کشور	متوسط سهم از بازار آمریکا (درصد)
1	ترکیه	37/62
2	ایران	35/62
3	چین	17/25
4	هند	9/75

* برگرفته شده از جداول شماره (1-2) و (2-2) و (4-2) و (5-2)

رشد صادرات دیگر شاخص مقایسه‌ای در این زمینه است. کشور چین در بین چهار کشور مذکور بیشترین رشد در صادرات فرش به آمریکا در 19 سال مورد بررسی را داشت. این کشور در سال 1907م/1325ق سهم ناچیزی از بازار آمریکا را در اختیار داشت. سهم چین در این سال که معادل 0/17 درصد از بازار آمریکا بود، در سال 1925م/1344ق به 43/56 درصد از این بازار یعنی 256 برابر قبل از آن رسید. (جدول 2-2) صادرات فرش ایران به آمریکا تا سال 1917م/1335ق

¹ - همان، سند شماره 40-16-09-1320ق. (10)

دارای سیر صعودی بود و پس از اینکه در این سال به سهم 55 درصدی دست یافت، رو به کاهش گذاشت و تا سال 1925م/1344ق به 41/68 درصد از این بازار رسید. (جدول 2-1)

چین در دوران قاجاریه در بین رقبای ایران با توجه به اینکه رشد و حجم بالایی در صادرات فرش به کشورهای خریدار فرش داشت، مهمترین رقیب ایران محسوب می‌شد. صنعت فرش‌بافی در کشور چین همزمان با اواخر دوره قاجاریه توسعه یافت و میزان صادرات آن به بازار فرش آمریکا از 1,329 یارد مربع در سال 1907م/1325ق به 681,308 یارد مربع در سال 1925م/1344ق رسید و در واقع صادرات آن در این مدت 511/5 برابر گردید.

روند کلی صادرات فرش از چین به آمریکا در 19 سال آخر دوره قاجاریه روند افزایشی داشت. تنها در سال 1919م/1337ق است که احتمالاً به دلیل جنگ جهانی اول افت ناگهانی صادرات فرش چین به آمریکا را شاهد هستیم که در سال‌های بعد جبران شده و روند افزایشی خود را دنبال می‌کند. یادآور شویم که در مجموع متوسط سهم چین از بازار آمریکا در اواخر دوره قاجاریه از متوسط سهم ایران در این بازار کمتر است. (جدول 2-3)

جدول 2-4. واردت قالی ترکیه به آمریکا از 1907م/1325ق تا 1925م/1344ق

سهم ترکیه (درصد)	جمع کل واردات قالی به آمریکا	ترکیه (یارد مربع)	سال		
			قمری	شمسی	میلادی
87/49	766,351	670,497	1325	1286	1907
74/51	462,900	344,922	1326	1287	1908
87/46	763,475	667,791	1327	1288	1909
78/85	951,924	750,615	1328	1289	1910
55/63	727,678	404,852	1329	1290	1911
53/54	611,236	327,278	1330	1291	1912
43/35	846,875	367,127	1331	1292	1913
39/04	734,283	286,704	1332	1293	1914
38/69	306,927	118,752	1333	1294	1915
0/24	309,060	761	1334	1295	1916

-	475,445	-	1335	1296	1917
14/01	332,723	46,647	1336	1297	1918
42/67	535,723	228,618	1337	1298	1919
11/28	778,407	87,817	1338	1299	1920
27/96	917,966	256,682	1339	1300	1921
20/32	1,270,865	258,290	1340	1301	1922
15/90	1,627,106	258,793	1341	1302	1923
16/77	1,793,382	300,817	1343	1303	1924
7/17	1,563,892	112,285	1344	1304	1925

* مأخذ: مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202ن3 الف الف 1،

ص 4. (1)

تولیدکنندگان و تاجران چینی در این دوران از هر حربه‌ای برای رسیدن به اهداف خود در بازار فرش دنیا استفاده می‌کردند. فروشندگان فرش‌های چینی در آمریکا از شهرت فرش ایران سوء استفاده کرده و با استفاده از طرح‌های فرش ایران، فرش‌هایی مشابه تولید کرده و به جای فرش ایران در بازار عرضه کردند و به این ترتیب بخشی از سهم ایران از بازار آمریکا را به خود اختصاص داده و به تجارت فرش ایران در آمریکا لطمه زدند.¹

ترکیه در دوره قاجاریه علاوه بر این که نقش مهمی در تجارت فرش ایران داشت، از تولیدکنندگان فرش نیز بود. بخصوص آناتولی که در تولید فرش‌های ابریشم در رقابت با ایران همواره بر بازار فرش‌های ابریشمی در منطقه تبریز تأثیر می‌گذاشت. به عنوان مثال در سال 4-1903م/21-1320ق به دلیل اینکه بافندگان آناتولی فرش‌های ابریشمی خود را ارزان می‌فروختند، قیمت این فرش‌ها در تبریز کاهش یافت. در این سال قیمت یک قالیچه ابریشم به ابعاد $1/2 \times 1/8$ متر در تبریز برابر با 1,100 قران بود.²

¹ - مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202ن3 الف الف 1، ص 4. (1)

² - سیف، احمد، «اقتصاد ایران در قرن نوزدهم»، 1373، ص 185.

علیرغم اینکه ترکیه به طور متوسط بیشترین سهم از بازار فرش آمریکا را داشت از نظر رشد صادرات در پائین‌ترین سطح قرار داشت و در تمامی سال‌های مورد بررسی سیر نزولی را طی نمود. به طوری که سهم صادرات فرش ترکیه در سال 1925م/1344ق نسبت به سال 1907م/1325ق 92 درصد کاهش یافت و سهم 87/49 درصدی از بازار فرش آمریکا در سال 1907م/1325ق به 7/17 درصد از این بازار در سال 1925م/1344ق رسید. (جدول 2-4)

گزارشی از صنعت فرش‌بافی در عثمانی در اسناد به جای مانده از وزارت خارجه ایران از سال 1911م/1329ق موجود است که مسیو کله از مطلعین این صنعت در اسلامبول به اداره کل گمرکات ایران نوشته است که بخشی از این گزارش را جهت تشریح وضعیت فرش‌بافی در این کشور می‌آوریم:

«در کلیه دهات آناتولی و آسیای صغیر قالی و قالیچه عثمانی بافته میشود و این مال‌التجاره فقط محصول صنعتی است که در ایران معمول میباشد و قالی‌بافهای اینجا هم همانطور دهاتی-ها هستند که بعد از جا کردن حاصل باین کار مشغول میشوند.[.] بلکه در این مورد نکته ای مهم هست که نباید فراموش کرد و آن اینکه اگر حاصل خوب باشد[.] دهاتی‌ها دیگر در صدد اشتغال به قالی‌بافی برنمیایند و باین واسطه در سالهای فراوانی بواسطه اینکه مردم خیلی کمتر به قالی‌بافی میپردازند قیمت قالی ترقی میکند. علاوه بر اینکه دهاقین باین ترتیب خیلی بطور غیر منظم قالی‌بافی میکنند چند سال است که بعضی کارخانه‌های قالی‌بافی هم تأسیس شده که کارگران آن بومی هستند و سرکارهای اروپایی دارند پشم را در محل میبافند مخصوصاً در کارخانه‌های نخ‌تابی پاندر؟ و اوچاک و در ازمیر رنگ میکنند. مراکز عمده قالی‌بافی در عثمانی عبارت است از ازمیر، اوچاک، یودس، کولا سیواحل، کوشیه، قنیه و غیره در محال مزبوره که هر کدام اسم یک ناحیه‌ای هم هست انواع مختلفه قالی‌بافی میشود مال هر محل با اسم آن محل علاوه بر این یک کارخانه¹ دولتی هم در هرکه از بلاد روملی برقرار و دایر است و در این کارخانه تمام انواع قالیهای عثمانی و نیز شبیه اقسام قالیهای ایرانی ساخته میشود.

غیر از قالیهای ابریشمی آناتولی و قالیهای کارخانه هرکه سایر قالیهای کار عثمانی عموماً چه از حیث سنتی کار و چه از حیث پشم و رنگ متوسط بلکه پست میباشد و چون آئین خیلی

¹ - مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ایران، سند شماره 2-37-11-1329ق. (8)

به سهولت داخل خاک عثمانی میشود این است که رنگهای نباتی تقریباً متروک شده و از آنطرف پشم‌های آناتولی و آسیای صغیر چون از پشمهای ایرانی بلندتر و رنگشان مات است آن براقی مخصوص پشمهای خراسان را ندارد. بواسطه ترقی و تنظیم صنعت قالی‌بافی که بعضی تجارتخانه‌های قدیم در ازمیر و اطراف مستقر نموده‌اند،¹ در عثمانی در این پنجاه سال اخیر قالی زیاد بافته شده و از آنطرف چون قالیهای عثمانی قیمتش ارزان‌تر و بطور کلی فروش میرود، اینفقره برای عثمانی‌ها یک تجارت پردخلی در بازار اروپا و آمریکا تولید نمود. این است که در آلمان و اطریش و مخصوصاً فرانسه و در انگلیس هم تا یک اندازه‌ای قالی‌های معروف به قالی ازمیر را خوب میخریدند. اما به مرور بواسطه بی‌دوامی قالیهای مزبور و بدی رنگ و عدم تنوع نقشه‌های آن دیگر مشتریهای مزبور چندان قالی عثمانی را طالب نیستند - خریداران مزبور بواسطه دیدن قالیها و قالیچه‌های قشنگ‌تر و محکم‌تر ایران و قفقازیه و ترکستان¹ (اگرچه قالیهای قفقاز و ترکستان هم در عثمانی با اسم قالی ایران معروف است) از قالی عثمانی منصرف شده بتدریج قالیهای عثمانی از اسم افتاد.

ضمناً باید دانست که در این چند سال اخیر در اتازونی مخصوصاً و در سنه 1905 در آلمان و اطریش حقوق گمرکی قالی را خیلی زیاد کردند. این ازدیاد گمرک برای قالی‌های خیلی ممتاز که میتوانستند گمرک‌های گزاف تحمل کنند خیلی مناسب بود.²

هندوستان در صادرات فرش به آمریکا رشد قابل توجهی همزمان با دوران قاجاریه نداشت و از روند تقریباً ثابتی برخوردار بود و نسبت به سایر رقبای ایران وضعیت مطلوبی در صادرات فرش نداشت. (جدول 2-5) متوسط سهم هند از بازار فرش آمریکا از سال 1907م/1286ش تا 1925م/1304ش 9/75 درصد بود (جدول 2-3) و نقطه اوج صادرات آن در سال 1918م/1297ق اتفاق افتاد که سهم صادرات قالی از این کشور به آمریکا به 23 درصد رسید. (جدول 2-5)

هند در سال 1907م/1286ش بیش از 30 برابر کشور چین در بازار آمریکا سهم داشت. این در حالی است که در سال 1925م/1304ش سهم هند که رشد چندانی نکرده و ثابت مانده بود در مقایسه با چین به یک پنجم سهم کشور مذکور از بازار فرش آمریکا کاهش یافت. همانطور که ملاحظه می‌شود در برابر رقبایی مانند چین در بازار فرش دنیا، هند از رقبای اصلی ایران محسوب نمی‌شد. از

¹ - همان، سند شماره 2.1-37-11-1329ق. (3)

² - همان، سند شماره 3-37-11-1329ق. (2)

دیگر کشورهایی که در اواخر دوره قاجاریه در تولید فرش نقش داشتند قفقازیه، ترکستان¹ و بخارا² بودند. این کشورها همانند ایران فرش‌های خود را در بازار عثمانی برای صادرات به سایر کشورها عرضه می‌کردند. گزارشی از سال 1911م/1329ق موجود است که فرش‌های قفقاز و ترکستان در بازار عثمانی به اسم فرش‌های ایران معروف بودند و به همین نام خرید و فروش می‌شدند.³

از نظر روند رشد صادرات، چین در رتبه اول و ایران در رده بعد از آن قرار داشت. اما مزیت ایران در این زمینه این است که رشد صادرات فرش ایران نسبت به سه کشور دیگر از ثبات نسبی بیشتری برخوردار بود. بر این اساس می‌توان ایران و چین را به عنوان مهمترین صادرکنندگان فرش در اواخر قرن نوزدهم همزمان با اواخر دوره قاجاریه در جهان معرفی کرد.

جدول 2-5. واردات قالی هندوستان به آمریکا از 1907م/1325ق تا 1925م/1344ق

سهم هند (درصد)	جمع کل واردات قالی به آمریکا	هندوستان (یارد مربع)	سال		
			قمری	شمسی	میلادی
5/17	766,351	39,695	1325	1286	1907
8/97	462,900	41,523	1326	1287	1908
4/80	763,475	36,667	1327	1288	1909
3/46	951,924	33,027	1328	1289	1910
5/14	727,678	37,420	1329	1290	1911
4/63	611,236	28,337	1330	1291	1912
4/70	846,875	39,813	1331	1292	1913
4/35	734,283	32,008	1332	1293	1914
9/05	306,927	27,792	1333	1294	1915
26/04	309,060	80,490	1334	1295	1916

¹ - همان.

² - مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ایران، سند شماره 13.1-37-11-1329ق. (11)

³ - همان، سند شماره 3-37-11-1329ق. (2)

17/53	475,445	83,348	1335	1296	1917
23/02	332,723	76,620	1336	1297	1918
16/18	535,723	86,699	1337	1298	1919
7/27	778,407	56,595	1338	1299	1920
7/32	917,966	67,247	1339	1300	1921
8/07	1,270,865	102,600	1340	1301	1922
11/60	1,627,106	188,830	1341	1302	1923
10/68	1,793,382	191,559	1343	1303	1924
7/59	1,563,892	118,823	1344	1304	1925

* مأخذ: مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202ن3لف الف 1، ص 4. (1)

2. نتیجه گیری:

ایران در دوره قاجاریه با داشتن مزیت‌های فراوان در تولید و تجارت فرش دارای نقش برجسته‌ای در بازار جهانی این صنعت دستی بود و تا جنگ جهانی اول بیشترین نقش را در تجارت جهانی فرش داشت و سایر تولیدکنندگان از جمله چین، ترکیه، هند، قفقازیه، ترکستان و بخارا در رده‌های بعدی قرار داشتند که بعد از جنگ بین‌الملل اول صادرات فرش خود را افزایش دادند. زیبایی و تنوع طرح و نقشه فرش ایران و دوام بالایی که داشت از مزیت‌های این کالا در برابر رقبای جهانی خود در این دوران بود. به لحاظ قیمت نیز تنوع قیمت فرش ایران و تولید فرش‌های با قیمت متوسط که باب بازار جهانی بود به تقویت نقش ایران در تجارت بین‌المللی این کالا انجامید.

به هر حال اواخر دوره قاجاریه، همزمان با رونق تجارت فرش دستباف، رقابت نزدیکی بین تعدادی از کشورهای که ذکری از آنها رفت در تصاحب بازارهای جهانی بوجود آمد. ایران از مهمترین صادرکنندگان فرش در این دوران بود که مهمترین رقیب آن کشور چین محسوب می‌شد. فروش فرش‌های چین، قفقازیه و ترکستان با سوء استفاده از نام و شهرت فرش ایران لطماتی را به تجارت فرش ایران در بازار جهانی وارد آورد. همانطور که به صورت مفصل بحث کردیم این موضوع تنها دلیل کاهش صادرات فرش ایران به بازار آمریکا بعد از سال 1917م/1335ق/1296ش نبود. همچنین باید

متذکر شد که بحث پیرامون تهدیدات تجارت فرش ایران در این دوران، دلیل بر کم‌رنگ شدن نقش فرش ایران در بازار بین‌المللی فرش در دنیا نبود و همانطوری که دیدیم ایران در بازاری مانند آمریکا در دوره قاجاریه به طور متوسط از بیشترین سهم صادرات فرش برخوردار بود و نقش اصلی را در صادرات این کالا به آمریکا و چه بسا به غرب ایفا می‌کرد. اوج صادرات فرش ایران در سال‌های پایانی دوره قاجاریه اتفاق افتاد که با به عرصه آمدن رقبای بین‌المللی و دلایلی مانند عدم مطابقت تولیدات ایران با سلیقه مشتریان فرش در دنیا و تولید فرش‌های نامرغوب، از اواخر دهه 1330م/1910ق به بعد بود که تا پایان دوره قاجاریه تا حدی روند کاهشی را طی نمود. در دوران قاجاریه با وجود آمدن شرایط ایده‌آل برای تجارت بین‌المللی فرش ایران، این کالای صادراتی توانست نقش مهمی را در بازار جهانی ایفا کند و از این دوران به بعد یعنی در دوره پهلوی و دوره جمهوری اسلامی ایران مورد توجه بخش خصوصی و دولتی به عنوان یکی از مهم‌ترین کالاهای صادراتی ایران قرار گرفت.

منابع و مأخذ:

- 1- جمال زاده، محمد علی، گنج شایگان، برلن، 1915.
- 2- رزاقی، ابراهیم، اقتصاد ایران، تهران، نشر نی، 1368.
- 3- سیف، احمد، اقتصاد ایران در قرن نوزدهم، تهران، نشر چشمه، 1373.
- 4- عیسوی، چارلز، تاریخ اقتصادی ایران عصر قاجار: 1215-1332 ق، ترجمه یعقوب آژند، تهران، نشر گستره، چاپ دوم، 1369.

5- یار شاطر، احسان، 1384 (چاپ اول)، تاریخ و هنر فرشبافی در ایران، ترجمه ر.علی خمسه، تهران، نشر نیلوفر.

6- گنجینه مرکز اسناد ملی ایران، اسناد مربوط به سال 1304 هجری شمسی.
اسناد شماره:

6-1. سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202ن3 الف الف 1، ص 4.

6-2. سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202ن3 الف الف 1، ص 9.

6-3. سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202ن3 الف الف 1، ص 5.

6-3. سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202ن3 الف الف 1، ص 6.

7- مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ایران، اسناد مربوط به سال های 1320 و 1322 و 1329 هجری قمری.

اسناد شماره:

7-1. سند شماره 3-37-11-1329 ق.

7-2. سند شماره 1-2-37-11-1329 ق.

7-3. سند شماره 65-6-9-1322 ق.

7-4. سند شماره 5-37-11-1329 ق.

7-5. سند شماره 2-37-11-1329 ق.

7-6. سند شماره 40-16-09-1320 ق.

7-7. سند شماره 13.1-37-11-1329 ق.

پروژه اسناد و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

اسناد:

وزارت فلاحت و تجارت و قوايد عامه

شماره
 تاریخ
 ماه
 سال
 شماره
 موضوع

احصائیه واردات عالی بازرگانی از ۱۳۸۶ تا ۱۳۰۴ شمسی

سال	چین واردات	ایران واردات	ترکیه واردات	هندوستان واردات	جمع کل واردات عالی بازرگانی	سهم ایران
۱۳۸۶	۱۳۲۹	۵۱۸۳۰	۶۷۰۴۶۷	۳۶۶۹۰	۷۶۶۳۵۱	۰٫۱۷ درصد
۱۳۸۷	۱۷۸۹	۷۴۶۶۶	۲۴۳۳۹۲۲	۴۱۰۲۳	۴۶۴۹۰۰	۰٫۱۶
۱۳۸۸	۴۴۱۷	۵۴۶۰۰	۹۶۷۷۹۱	۳۶۶۶۷	۷۶۴۲۷۰	۰٫۱۸
۱۳۸۹	۲۳۰۶	۱۶۰۴۲۶	۷۰۰۶۱۰	۳۳۰۷۷	۹۰۱۹۲۴	۰٫۱۷
۱۳۹۰	۲۸۰۰	۲۸۱۶۰۱	۱۰۰۸۰۲	۳۷۲۲۰	۷۲۷۶۷۸	۰٫۳۸
۱۳۹۱	۲۸۰۴	۲۰۲۸۱۷	۳۷۲۲۷۸	۱۸۲۲۷	۶۱۱۲۲۶	۰٫۴۱
۱۳۹۲	۵۴۶۹	۴۳۴۴۶۶	۳۶۷۳۳۳	۳۶۸۱۳	۸۴۶۸۷۰	۰٫۵۱
۱۳۹۳	۱۰۱۲۸	۳۳۱۳۳	۳۰۰۰۰۰	۳۲۰۰۰	۷۴۴۲۸۳	۰٫۵۴
۱۳۹۴	۲۰۹۰۰	۱۳۶۳۳	۱۰۸۷۰۲	۲۷۷۹۲	۳۰۶۹۲۷	۰٫۳۹
۱۳۹۵	۵۸۴۸۲	۷۳۳۳۳	۷۶۱	۸۰۴۹۰	۳۰۹۰۶۰	۰٫۵۴
۱۳۹۶	۱۳۰۵۸۱	۲۶۱۰۱۶	۱۳۰	۸۳۴۸	۴۷۵۴۴۵	۰٫۵۵
۱۳۹۷	۱۳۳۶۴۸	۷۵۸۰۸	۴۶۶۴۷	۷۶۶۲۰	۳۳۷۷۲۳	۰٫۲۲
۱۳۹۸	۸۹۴۴۳	۱۳۰۴۶۴۴	۱۳۰۴۶۴۴	۸۶۶۶۶	۲۵۵۷۲۳	۰٫۲۴
۱۳۹۹	۲۰۱۲۷۹	۳۸۲۶۱۶	۸۷۸۱۷	۵۶۰۶۰	۷۷۸۱۰۷	۰٫۴۱
۱۴۰۰	۴۰۰۱۳۳	۲۴۳۹۰۱	۲۰۶۶۸۲	۶۷۲۴۷	۱۱۷۹۶۶	۰٫۳۷
۱۴۰۱	۴۵۸۷۲۲	۵۱۲۲۳	۲۰۸۲۰	۱۰۲۶۰۰	۱۲۷۰۸۶۰	۰٫۳۹
۱۴۰۲	۵۲۷۲۶۱	۶۴۲۲۲	۱۰۸۷۹۳	۱۸۸۸۳۰	۱۶۲۷۱۰۶	۰٫۳۱
۱۴۰۳	۷۱۰۶۰۳	۵۴۷۰۳	۳۰۰۸۱۷	۱۹۱۰۰۶	۱۷۷۲۲۸۲	۰٫۳۶
۱۴۰۴	۶۸۱۳۰۸	۶۰۱۷۷۶	۱۱۲۴۸۰	۱۱۸۸۲۳	۱۰۶۲۸۹۲	۰٫۴۱

تاریخ

(1) مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202ن3 الف الف 1، ص

اداره.....
 دایره.....
 بتاريخ ماه 130
 نمره.....
 ضمیمه.....
 موضوع.....

احصائیه واردات قالی بامریکا از 1286 تا 1304 شمسی

سال	چین	ایران	ترکیه	هندوستان	جمع کل	سهم ایران
	یارد مربع	یارد مربع	یارد مربع	یارد مربع	واردات قالی	به آمریکا
1286	1329	54830	670497	39695	766351	7,10 درصد
1287	1789	74666	344922	41523	462900	" 16,17
1288	4417	54600	667791	36667	763475	" 7,18
1289	2356	165426	750615	33527	951924	" 17,37
1290	3805	281601	404852	37420	727678	" 38,70
1291	2804	252817	327278	28337	611236	" 41,36
1292	5469	434466	367127	39813	846875	" 51,30
1293	15138	400433	286704	32008	734283	" 54,53
1294	20950	139433	118752	27792	306927	" 45,39

" 54,78	309060	80490	761	169327	58482	1295
" - 55	475445	83348	-	261516	130581	1296
" 22,78	332723	76620	46647	75808	133648	1297
" 24,35	535723	86699	228618	1304644	89942	1298
" 49,55	778407	56595	87817	382616	251379	1299
" 37,46	917966	67247	256682	343901	250133	1300
" 39,48	1370865	102600	258290	541213	468732	1301
" 39,75	1627106	188830	258793	642222	537261	1302
" 32,89	1793382	191559	300817	589753	710953	1303
" 41,68	1563892	118823	112285	651776	681308	1304

بازنویسی سند شماره 1.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

<p>(اگر چه قالیهای قفقاز و ترکستان هم در عثمانی به اسم قالی ایرانی معروف است) از قالی عثمانی منصرف شده بتدریج قالیهای عثمانی از اسم افتاد.[1]</p> <p>ضمناً باید دانست که در این چند سال اخیر در اتاژونی مخصوصاً و در سنه 1905 در آلمان و اطریش حقوق گمرکی قالی را خیلی زیاد کردند.[2] این ازدیاد گمرک برای قالیهای خیلی ممتاز که میتوانستند گمرک‌های گزاف تحمل کنند خیلی مناسب بود.[3]</p> <p><u>6- تقلید قالی ایرانی از طرف کمیانی اریانتال کاریت</u></p> <p>مانوفاکتور لیمیتد در ازمیر</p>	<p>دارالترجمه وزارت امور خارجه</p> <p>مورخ ترجمه</p> <p>و علی اکبر کاشی و عبدالقاسم مغربی و مشهدی محمد سمسار و حاجی یوسف پرچی و حاجی حسعلی طهرانچی و حاجی محمد عمواقی و حاجی اسمعیل شبنونلی و حاجی حسین قره و غیره و این اشخاص تجارت عمده میکنند [4] اما فقط در بازار اسلامبول بدون اینکه بازار خارجه نزدیک بشوند و غیر از یک نفر تاجر دیگر کسی در عثمانی انباری ندارد و همه به دلایلی [5] فی مابین قالی بافها و خریداران بزرگ خارجه قناعت میکنند و باین ترتیب تا قالی به دست خریداران نیویورک و لندن و برلن و پاریس برسد از سه دست گذشته است.[6]</p>
<p>چون تجارت قالیهای عثمانی بواسطه ترتیبات مذکوره در فوق شکست خورد و بحرانی برای صنعت عثمانی حادث شد.[7] این بود که شرکت خیلی بزرگی تأسیس شده تمام تجارتخانهها و کارخانههای قالی بافی و نیز کمپانیهای راجعه به ساختن مواد اولیه قالی از قبیل نخ تابی و صباغی و غیره را منحل و منضم به خود نمود.[8]</p> <p>اینک چون یک تنازع طولانی و مهمی مابین این شرکت و تجارت قالی ایرانی در</p>	<p>تجار دیگر ایرانی که عده شان 50 نفر میشود [9] تقریباً خورده فروشد و با تجار ارمنی و یونانی و یهودی به مسافرتین و سیاحانیکه در فصل معین به اسلامبول میآیند میفروشند.[10]</p> <hr/> <p>ملاحظه راجع بصفحه قبل - بعد که در باب قالی بافی در عثمانی سخن خواهیم راند موازنه و مقایسه با قالی ایرانی خواهیم کرد و آنوقت ترتیب فوق -</p>

دولتی هم در هرکِه از بلاد روملی برقرار و دایر است و در این کارخانه تمام انواع قالیهای عثمانی و نیز شبیه اقسام قالیهای ایرانی ساخته میشود.[1]

غیر از قالیهای ابریشمی آناتولی و قالیهای کارخانه هرکِه سایر قالیهای کار عثمانی عموماً چه از حیث سنتی و چه از حیث پشم و رنگ متوسط بلکه پست میباشد و چون آنبلین خیلی به سهولت داخل خاک عثمانی میشود،[2] این است که رنگهای نباتی تقریباً متروک شده و از آنطرف پشم‌های آناتولی و آسیای صغیر چون از پشمهای ایرانی بلندتر و رنگشان مات است آن براقی پشمهای خراسان را ندارد.[3]

بواسطه ترقی و تنظیم صنعت قالی‌بافی که بعضی تجار تخانهای قدیم در ازمیر و اطراف مستقر نموده‌اند،[4] در عثمانی در این پنجاه سال اخیر قالی زیاد بافته شده و از آنطرف چون قالیهای عثمانی قیمتش ارزان‌تر و به طور کلی فروش می‌رود،[5] اینفقره برای عثمانی‌ها یک تجارت پردخلی در بازار اروپا و امریکا نموده،[6] این است که در آلمان و اطریش و مخصوصاً فرانسه و در انگلیس هم تا یک اندازه قالی‌های معروف بقالی ازمیر را خوب می‌خریدند.[7]

اذا بمرور به واسطه بی‌دوامی قالیهای مزبور و بدی رنگ و عدم تنوع نقشه -

در خصوص تجارت قالی قالی علاوه بر تجار ایرانی که اسمشان ذکر شده، تقریباً فقط تجارتخانه تارکوکاستلی و برادران میباشند که در ایران قالی خریده و مستقیماً به مشتریهای خود میفروشند. بدون گذراندن از اسلالمبول. ولی میگویند کمپانی اریانال کاریت مانوفاکتور لیمیتد نیز بعدها بهمین ترتیب بارخانههای خود را خواهد بست.

هر گاه به استنباطات معاملات تجارتمی ظاهری رجوع کنیم و اهمیت مستقره بواسطه شهرت را در نظر آوریم، میتوانیم بگوئیم اتباع خارجه بیش از پیش جزء عمده منافع تجارت قالی ایرانی را میبرند.

ایرانیها هم شکایت سخت مینمایند و بدست و پا افتاده در صدد هستند که نگذارند یک مرتبه قیمت قالی تنزل کند.

وقتیکه شخص تصور کند که این صنعت اصلاً ایرانی است و منبعش از دهات مختلفه ای است که غالباً رسیدن به آن دهات خیلی مشکل و راه عبور و مرور خیلی ناقص بلکه هیچ است و روابط با خارجه در داخله ایران چنانکه باید مستقر نشده، از این وضع حق دارد تعجب کند.

شکی نیست که این کیفیات میبایستی اسباب پیشرفت منافع اتباع داخله در تجارت قالی بشود بواسطه اینکه در دست اول و دویم تجارت قالی منحصر به خود ایرانی هاست.

بازنویسی سند شماره 3.

وزارت فلاحت و تجارت و فرایند عامه

اداره _____
خایره _____
تاریخ _____ ماه _____ ۱۳۰۰
نمره _____
شعبه _____
موضوع _____
مر تا حبه .

د (تسلیم بهترین نمونه های متدله عالی با مشخصات خواص متدله ایران و انتظار نتیجه -
ملاحظات خود را جمع به بهترین طریق با دست و تهیه پرونده روانه آمیزی آن و متا سبب ترین گفته برای عالی -
مر تا حبه .

ه (نظارت بر اصلاح و تولید بسم با موافقت اداره فلاحت و جلوگیری از اشتغال بسم های کهنک
و نا مرغوب و مزج با الیای نیبا با دست و بطور کلی اقدام در سایر مسائل فنی بر بوند با صلاح عالی با فنی
در ایران بوسیله انعام منتخبین متدله مراکز عالی با فنی که عهده دار تسلیم و معیم نتیجه ملاحظات این
شعبه نیز خواهند بود . این شعبه که بهترین شعبه متدله عالی با فنی را تشکیل داده و در واقع نتیجه -
ملاحظات این متدله را بوسیله تهیه بهترین الیای نمونه نشان میدهد باید بنوعی بکفتر متدله سایر
اداره عهده و بوسیله عهده کافی استادان عالی با فنی وظایف خود را ایفا نماید .

د. تحت تعلیمات و نظارت

منجمله بعد از چنگ عمومی که عالی ایران در خارجه موجودی روابط های عمومی از طرف سایر عالی عهده آ
وجود این تحت نهایت لزوم و اهمیت را دارد .

این تحت تعلیمات و نظارت و اصلاحات و امور هیئت نظارت و ارجح به معنای خود و از آن عالیهای -
ایران بوده و بعلت بوسیله انعام نمایندگان متدله مراکز عهده عالی نیروی خارجه و شرکت نموده
گاه ما و ارائه عالیهای مرغوب ایرانی حسن صورت این متدله ایران را در خارجه تأمین خواهد نمود .
این تحت باید اعلام بر سه چهار نقطه مهم خارجه دارای ملاحظات نمونه (نمایندگهای کوچک عالی) بوده
با شد که هم بهترین نمونه عالیهای ایران را ارائه دهد و هم مدارک برای خود بر عالی بجهت نماید .

دیگر از وظایف نمایندگی های این تحت در خارجه نظارت بر این مسئله است که عالیهای ظهور ایرانی را بر
مالک متدله بنام عالی ایران تفروشند و همچنین جلوگیری از هر اقدامی که منجر به خروج تجارت عالی -

(4) مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 2023 الف الف 1، ص

اداره.....
وزارت فلاحت و تجارت و فوائد عامه
دایره.....
بتاریخ ماه 130
نمره.....
ضمیمه
موضوع.....
هر ناحیه

د) تعلیم بهترین طریقه‌های مختلفه قالی‌بافی مخصوص نواحی مختلفه ایران و انتشار نتیجه مطالعات خود راجع به بهترین طرز بافت و تهیه ... رنگ آمیزی آن و مناسب‌ترین نقشه برای قالی هر ناحیه.

ه) نظارت در اصلاح و تولید پشم با موافقت اداره فلاحت و جلوگیری از استعمال پشم‌های آهکی و نامرغوب و ممزوج با الیاف نباتات و بطور کلی اقدام در سایر مسائل فنی مربوطه باصلاح قالی‌بافی در ایران بوسیله اعزام مفتشین بمرکز قالی‌بافی که عهده‌دار تعلیم و تعمیم نتیجه مطالعات این شعبه نیز خواهند بود. این شعبه که مهمترین شعب قالی‌بافی را تشکیل داده و در واقع نتیجه مطالعات این مؤسسه را بوسیله تهیه بهترین قالیهای نمونه نشان میدهند،] باید به توسط یک نفر متخصص ماهر اداره شده و بوسیله عده کافی استادان قالی‌باف وظایف خود را ایفا نماید.

4- قسمت تبلیغات و نشریات

مخصوصاً بعد از جنگ عمومی که قالی ایران در خارجه دوچار رقابت‌های شدیدی از طرف سایر ممالک شده است،] وجود این قسمت نهایت لزوم و اهمیت را دارد.

این قسمت مأمور طبع و نشر رسالات و اعلانات و هر قبیل نشریات راجع به محسنات و ظرافت قالیهای ایران بوده و بعلاوه بوسیله اعزام نمایندگان متخصص در مراکز عمده قالی‌فروشی خارجه و

شرکت در نمایشگاه‌ها و ارائه قالیهای مرغوب ایرانی حسن شهرت این مطاع پسندیده ایران را در خارجه تأمین خواهد نمود.

این قسمت باید اقلأ در سه چهار نقطه مهم خارجه دارای اطاقهای نمونه (نمایشگاههای کوچک قالی) بوده باشد که هم بهترین نمونه قالیهای ایران را ارائه دهد و هم سفارش برای فروش قالی قبول نماید.

دیگر از وظایف نمایندگی‌های این قسمت در خارجه نظارت در این مسئله است که قالیهای غیر ایرانی را در ممالک مختلفه بنام قالی ایران نفروشد و همین جلوگیری از هر اقدامی که منجر به ترویج

تجارت قالی -

بازنویسی سند شماره 4.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

وزارت فلاحت و تجارت و فوائد عامه

اداره تجارت
دایره
تاریخ
شماره
شعبه
موضوع

مقام منبع جهت وزیر اعظم دامت شوکه

چنانچه مستخدمه منت تالی بانی از تریون درجه یکی از منابع بسیار مهم و ممتاز و باعث انتشار ایران بوده و اکنون نیز از همه ترین اعلام صادرات این مملکت بشمار میرود از سر این ایام بعه های جذاب و رفتن درختان و غیره کشفه و بافت دقیق و بعضی اعلای طالبهای ایران باعث شد که نوع استعمال فرهای مزبور در مردم دنیا مفرجا افزون رود - چنانکه بر طبق احصائیه که تا اول از کاد مبارک کنی جهت مسلم میگردد و اوردات تالی در امریکا که در سال ۱۹۸۶ تا سال ۱۹۵۹ و ۷۹۶ باره - بوده در سال ۱۳۰۴ به ۸۹۱ و ۵۶۴ باره بالغ شده یعنی هفت صد زیاده از ۱۹ سال قبل از کنونی متاسفانه بواسطه عدم توجه تالی ایران که سبب اصلی ترقی روز افزون این منابع در دنیا میباشد نمیتوانسته است که ترقی و پیشرفت را که نایسته مقام آن است، حاصل نماید، خصوصاً در این اواخر که ضمن تالی بانی بعضی زوای مغربی در مالک متعلقه از قبیل چین و هند و ترکیه و مالاک شمالی اروپا حتی در بعضی از ممالک اروپا مانند بلژیک و یونان و فرانسه و غیره روابطی بسزا برقرار شده و ترشهای ما بر مالک خصوصاً چین در بازارهای مهم جهان شروع به رقابت شدیدی با طالبهای ایران نموده اند، چنانکه از روی احصائیه تعیین شده میفرمایند : واردات تالی ایران که تا سال ۱۳۸۶ به ۵۵ در ۱۰۰ کن واردات تالی در امریکا رسیده در ۱۳۰۴ به ۶۸ و ۱۱ درصد فنزل کرده و بر عکس واردات تالی چین با امریکا که در ۱۳۰۹ تا ۱۳۳۵ باره بوده در ۱۳۰۴ به ۰۸ و ۶۸۱ باره رسیده است - همچنین تالی هندوستان در ۱۳۸۶ تا ۱۳۰۵ و ۶۶ باره وارد امریکا رسیده در ۱۳۰۴ واردات تالی مزبور با امریکا که ۸۳۶ و ۱۹۸ باره بالغ شده و بطور کلی واردات این مدت ۱۹ سال یعنی از ۱۳۸۶ تا ۱۳۰۴ واردات تالی ایران با امریکا ۲۰ مرتبه و واردات تالی چین با امریکا در ۵۱۱ مرتبه ترقی کرده است - در صورتیکه اکثر طالبهای اخیر الاکر بنام تالی ایران و یا بر اثر میان مردم بد اخشن طالبهای ایرانی و یا اکثری ایران در امریکا بشود و میرسد و این نسبت مکرر در نتیجه عدم مراقبت در تکمیل و اصلاح فرهای ایرانی که باعث نادانی و عدم بهره و مسائلی و مصالح لازمه و خصوصاً

5) مرکز اسناد ملی ایران، سند شماره ردیف 200417196، محل در آرشیو 202ن3 الف الف 1، ص 5.

اداره تجارت وزارت فلاحات و تجارت و فواید عامه

دایره.....

بتاریخ ماه 130

نمره.....

ضمیمه

موضوع.....

مقام منیع هیأت وزراء عظام دامت شوکته

بطوریکه مستحضرنند صنعت قالی‌بافی از قرون قدیمه یکی از صنایع بسیار مهم و ممتاز و باعث افتخار ایران بوده و اکنون نیز از عمده‌ترین اقلام صادرات این مملکت بشمار میرود.

از سوابق ایام نقشه‌های جذاب و رنگهای درخشان و خیره‌کننده و بافت دقیق و جنس اعلا قالیهای ایران باعث شد که ذوق استعمال فرشهای مذکور در مردم دنیا متدرجاً افزون گردد. چنانچه بر طبق احصائیه [ای] تلووا از لحاظ مبارک آن هیئت معظم میگردد [،] واردات قالی در آمریکا که در سال 1286 معادل 766,351 یارد بوده در سال 1304 به 1,563,892 یارد بالغ گشته یعنی صدی صد زیاده‌تر از 19 سال قبل از آن، ولی متأسفانه بواسطه عدم توجه به قالی ایران که سبب اصلی ترقی روزافزون این متاع در دنیا میباشد [،] نتوانسته است که ترقی و پیشرفت را که شایسته مقام آن است حاصل نماید. مخصوصاً در این اواخر که صنعت قالی‌بافی بعلت زیادی مشتری در ممالک مختلفه از قبیل چین و هند و ترکیه و ممالک شمالی آفریقا حتی در بعضی از ممالک اروپا مانند بلغارستان و یونان و فرانسه و غیره رواجی بسزا رفته و فرشهای سایر ممالک مخصوصاً چین در بازارهای مهم جهان شروع به رقابت شدیدی با قالیهای ایران نموده‌اند. چنانکه از روی احصائیه ضمیمه ملاحظه میفرمائید: واردات قالی ایران که تا سال 1296 به 55 درصد کل واردات قالی در آمریکا رسیده در 1304 به 41 و 68 درصد تنزل کرده و برعکس واردات قالی چین به آمریکا که در 1296 فقط 1329 یارد بوده [،] در 1304 به 681,008 یارد رسیده است [،]. همچنین قالی هندوستان در 1286 فقط 39,695 یارد وارد آمریکا

میشده در 1304 واردات قالی مزبور بامریکا به 118 و 823 یارد بالغ گشته و بطور کلی در طول این مدت 19 سال یعنی از 1286 الی 1304 واردات قالی ایران بامریکا 7 مرتبه و واردات قالی چین به آمریکا 5 و 511 مرتبه ترقی کرده است.[.] در صورتیکه اکثر قالیهای اخیرالذکر بنام قالی ایران و یا بر اثر میل مردم بداشتن قالیهای ایرانی و یا اقلأ طرح ایران در امریکا بفروش میرسد و این نیست مگر در نتیجه عدم مراقبت در تکمیل و اصلاح فرشهای ایرانی که بعلت نادانی و عدم وجود وسائل و مصالح لازمه و مخصوصاً

بازنویسی سند شماره 5.

<p>هولاند</p> <p>لااهه</p> <p>27 ذی حجه 1322</p> <p>ورود به کابینه وزارت خارجه</p> <p>بتاریخ 27 شهر ذی حجه 1322</p> <p>نمره 3736</p> <p>خلاصه</p> <p>این اوقات در شهرهای هولاند اموال بسیار پست و قالبهای بدل با اسم مال ایران بفروش میرسانند.[مراتب را بوزارت خارجه هلاند اظهار داشته،] جلوگیری به عمل آمد.[</p>	<p>سفارت اعلیحضرت شاهنشاه ایران</p> <p>در لاهه</p> <p>سلخ شهر ذی قعدة 1322</p> <p>نمره 162</p> <p>یکی از اسباب عدم رواج مالالتجارة اصلی هر مملکتی در خارجه این است که در بعضی نقاط ایران در مقابل اشیاء نفیسه و صحیحه مالالتجارة بسیار پستی شبیه بآنها ساخته و بقیمت ارزان با اسم مال اصلی میفروشند و کم کم مردم عادت بخبرید اشیاء بدل و اصل نما کرده و بازار مالالتجارة صحیح را کساد می گردد و نام نیک آن مبدل به نفرت عمومی میشود.[این اوقات در شهرهای هولند اموال بسیار پست و قالبی های بدل و پارچه های زیاد و کم قیمت را آورد،] و با اسم مال ایرانی اعلان کرده و می فروختند و این فقره مایه کسادى بازار مالالتجارة ایرانی می شد و مردم کم کم از رغبت خرید مال ایرانی می افتادند اینک از این فقره اطلاع حاصل کرده،] مراتب را رسماً بوزارت خارجه هولند نوشته و خواهش جلوگیری از این اشتباه تجار یهودی نموده،] وزارت مشارالیها هم فوراً اقدامات لازمه را بعمل آورد و بموجب</p>
--	--